

JOACHIM BAHLCKE

A „Magyar Korona püspökei”

Adalék az egyház 17–18. századi társadalom-
és alkotmánytörténetéhez

I.

A vonatkozó egyháztörténeti kézikönyvek közül csupán alig néhányban található információ a *Hierarchia catholica*n belüli egyedülálló jogintézményről, a Magyar Korona különböző püspökeiről: kizárólag Magyarország királya által kinevezett olyan címzetes („választott”/„electus”) püspökökről van szó, akiknek többségét Róma nem ismerte el, és akik püspöki felszentelésben sem részesültek.¹ A rezidenciális és kormányzó megyés püspökökkel ellentétben a címzetes püspököket csak olyan egyházmegyék „titulusára” nevezték ki, amelyek egykor az esztergomi érseki hatalom alá tartoztak, de később megszűntek vagy a Velencei Köztársaság, illetve az Oszmán Birodalom uralma alá kerültek. Nem azokról a részben vagy egészben a törökök által uralt területeken fekvő magyar-, illetve horvátországi egyházmegyékről van szó, amelyeket 1623-ban összevonva missziós területnek nyilvánítottak és egy apostoli helynök vagy egy Belgrádban székelő (missziós) püspök rangjára emelt adminisztrátor alá rendelték.² Ezek főpásztorait közönséges megyés püspökként kezelték – noha székhelyük nem a török hódoltságban volt – s őket a Magyar Királyság vagy a báni Horvátország püspökeihez hasonlóan az uralkodó nevezte ki és a pápa erősítette meg. A rezidenciális püspökökhöz hasonlóan a címzetes püspököket is kegyúri jogánál (*authoritate iuris patronatus nostri regii*) fogva a magyar király nevezte ki.³

1 Erdő Péter: Egyházjog. Bp. 1991. 246–247.

2 Tóth István György: A szaggatott kapcsolat: A Propaganda és a magyarországi missziók 1622–1700. Századok 138(2004) 843–892.; *Uő*: A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622). Történelmi Szemle 42(2000) 19–68.; *Uő*: Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban. Történelmi Szemle 41(1999) 279–329.; *Uő*: Die Beziehungen der katholischen Kirche zum Staat in Türkisch-Ungarn im 17. Jahrhundert. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hrsg. Joachim Bahlcke–Arno Strohmeyer. Stuttgart, 1999. 211–217.

3 A királyi kegyúri joghoz és a magyarországi 17–18. századi püspöki kinevezések gyakorlatához általában vö. *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történelmi tanulmány. Bp. 1895.; *Eckhart Ferenc*: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése

Az általában nem felszentelt magyar címzetes püspökök egyházi szempontból nem keverendők össze az „*episcopi in partibus infidelium*”-mal (i.p.i.), akiket a megszánt, a „hitetlenek” uralma alatt álló kisázsiai, földközi-tengeri és észak-afrikai püspökségek címére neveztek ki és szenteltek fel. A Kúria címzetes püspököknek nevezte ezeket az „*episcopi consecrati*”-kat, miután XIII. Leó pápa egy 1882-es határozatával eltörölte az „*in partibus infidelium*” megkülönböztetést. A Vatikán annyiban járult hozzá a zűrzavarhoz, hogy a magyar címzetes püspökök egy részét felvette a Püspöki (Konzisztoriális) Kongregáció megbízásából 1933-ban megjelentetett hivatalos kiadványba, az *Index Sedium Titularium archiepiscopalium et episcopalium*-ba, majd egy évvel később a Kúria hivatalos kézikönyvébe, az *Annuario Pontificio*-ba.⁴ A források nem egységes fogalomhasználata miatt – különösen az olyan egyházi személyek esetében, akik később nem jutottak rezidenciális püspöki székhelyhez – gyakran nem könnyű különbséget tenni a király által kinevezett címzetes püspökök és a pápa által kinevezett és felszentelt püspökök között, annál is inkább, mivel egyes címeket mindkét fél odaadományozta – a Szentszék ráadásul kétszeresen is: mint rendes rezidenciális püspökséget és mint „*in partibus infidelium*” római címzetes püspökséget.

Mind a Magyar Korona püspökeinek jelenségéről, mind az egyes címzetes püspökségek számáról, helyzetéről és betöltéséről alapjában hiányos ismereteink vannak – s ez a 17. és 18. századi kortársakról éppúgy elmondható, mint a jelenkori egyháztörténeti kutatásról.⁵ A Szentszék kérdésére Sennyey István váci püspök és királyi kancellár 1626-ban azt válaszolta, hogy a magyar király alá több mint 20 ilyen címzetes püspöki székhely tartozik, de – mivel a magyar nem tülekszik a címekért („czimmekkel a magyarok nem sokat törődnek”) – ezeket

Mária Terézia korától 1918-ig. Bp. 1935.; Péter Erdő: Il Giuspatronato in Ungheria. Apollinaris – Commentarius Instituti Utriusque Juris 62(1989) 189–206.; Andor Csizmadia: Le développement des relations juridiques entre l'État et les Églises en Hongrie (1000–1944). In: Droit hongrois – droit comparé. Ed. Zoltán Péteri. Bp. 1970. 235–257.; Uő.: Die Entwicklung des Patronatsrechtes in Ungarn. Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 25(1974) 308–327.

4 *Index Sedium Titularium archiepiscopalium et episcopalium*. Romae, 1933. 1–67., tartalmazza az 1.712 római címzetes püspökség hivatalos jegyzékét. Az összes római címzetes érsek és püspök jegyzéke megjelent az alábbi címen: *Essai de liste générale de tous les archevêques et évêques titulaires nommés depuis le XIIIe siècle jusqu'à nos jours*. *Annuaire pontifical catholique* 19 (1916) 347–518. Az „*in partibus infidelium*”-ról szóló adat általánosan megtalálható a forrásokban, mint a római császári követ, Josef Maria von Thun und Hohenstein gurki püspöknek Zichy Ferencről, a nini magyar címzetes püspökről Mária Teréziához intézett levelében: Magyar Országos Levéltár (= MOL) A 29, 75:1742 (Rom, 26.5.1742).

5 Ehhez példaszerű: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (= HHStA), Hungarica, Fasz. 199, Konv. B, fol. 25^r–36^v (Az 1723. évi pozsonyi országgyűlés méltóságsora és ülésrendje). Magyar címzetes püspökök kinevezéséről a bécsi császári udvarhoz küldött porosz követek is beszámoltak: *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin*, I. HA, Rep. 1: Beziehungen zum Kaiser, Abt. I, N° 96/1, fol. 226^r–228^v (Wien, 4.8.1751); E. P.: Címzetes püspök. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. II. Bor-Éhe. Főszerk. Dr. Diós István. Bp. é. n. 237–238.

csak ritkán adományozzák oda.⁶ Különböző forrásokban viszont arra találhatók utalások, hogy a király éppenséggel még további címzetes püspököket is kinevezhetett.⁷ Amikor 1754-ben Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg államkancellárt arról kérdezték, mi a véleménye egy új belgrádi címzetes püspök kinevezéséről, be kellett ismernie, hogy „a Magyar Királyság személyi viszonyai még nem egészen pontosan ismertek” számára.⁸ Az igen olvasott Schwartner Márton a 19. század elején a Magyar Királyság statisztikájáról szóló nagyszabású művében azt írta, hogy a sok címzetes püspökség „még a régiségbúvár számára is” alig „hasznosabb, mint annak a 72 hegyi kastélynak a neve, amely a likai kerület kis területén romokban hever”.⁹ Schwartner ez alkalommal kijelentését arra az egyházi méltóságjegyzékre („episcopatus titulares”) alapozta, amelyet Paintner Mihály Antal, az egyháztörténeti források fáradhatatlan gyűjtője 1802-ben jelentetett meg. A Sopronból származó jezsuita, aki a rend felszámolása után győri kanonok, esperes majd nagyprépost, királyi tanácsos, tankerületi főigazgató lett, és 1816 és 1826 között maga is magyar címzetes püspöki tisztséget („ep. Novientis”) viselt, Belgrád-Szendró és Knin felszentelt címzetes püspökei („consecrabiles”) mellett további 34 méltóságot („electi”) sorolt fel,¹⁰ köztük az észak-albániai Pullti („Poletensis”) és az Ulcinjtől északra fekvő Svač („Suacinensis”) püspökséget, amelyekről mind a mai napig nem lehet bizonyítani, hogy magyar címzetes püspökségek lettek volna.¹¹

Csupán a magyar felsőház 1885: 7. tc. általi reformját követően, amely a főrendi táblán – Belgrád-Szendró és Knin főpásztorai kivételével – megszüntette a címzetes püspökök részvételi és szavazati jogát, figyeltek fel a szakmai körök

6 *Fraknoi V.*: i. m. 322–323.

7 „altri vescovati in partibus nelle provincie già per qualche tempo posseduti dalla corona d’Ungharia”. Rafael Levaković szakvéleménye 1645. uo. 207.

8 Idézve az alábbi tanulmány alapján: *Franz A. J. Szabo*: Fürst Kaunitz und die Anfänge des Josephinismus. In: Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II. Internationales Symposium in Wien 20.–23. Oktober 1980. I. Wien, 1985. 525–545., itt: 529.

9 *Martin v. Schwartner*: Statistik des Königreichs Ungern. Ein Versuch. I–II. Ofen, 1809–1811., itt: I. 175. A szerző abból indult ki, hogy „körülbelül három tucat püspökséget” egyedül a magyar király adományoz „a pápa minden konkurenciája nélkül”. (I. m. II. 99. b) jegyzet.)

10 „Horum Titulorum aliquorum Dioeceses reapse actu tenent consecrati Episcopi in Dalmatia, antehac Venetorum, sub Archiepiscopis *Spalatensi, Jadrensi, & Ragusino*: & dum nunc sub potestam Regum Hungariae jure postliminii venerunt, facies titulorum horum in multis tota mutatur.” *Mich. Paintner*: Verzeichniß der im Königreiche Ungern, und den damit verbundenen Ländern bestehenden geistlichen Würden, deren Benefizien oder Titel, die apostol. Könige dieses Reiches zu ertheilen pflegen. Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur 1(1802) 68–86., itt: 69–70.; Paintnerrel mint a magyar korona püspökéről vö. *Wilhelm Kratz*: Exjesuiten als Bischöfe (1773–1822). Archivum historicum Societatis Iesu 6(1937) 185–215., itt: 207.

11 E püspökségek azonosításához: *Fulvio Cordignano*: Geografia ecclesiastica dell’Albania dagli ultimi decenni del secolo XVI° alla metà del secolo XVII°. Roma, 1934.; Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert. I–II. Hrsg., bearb. Peter Bartl. Wiesbaden–München, 1975–1979.

erre az addig alig figyelemre méltatott jogintézményre.¹² Nikolaus Nilles jezsuita atya és az innsbrucki egyetem egyházi jogi professzora akkor joggal hivatkozott arra a „tisztázatlanságra és zűrzavarra”,¹³ amely a vonatkozó egyházi tankönyvekben a Magyar Korona püspökeinek besorolását illetően megfigyelhető. Mégis 1971-ig kellett várni, amíg e témát először rendszeresen kutatni kezdték. Az a felfedezés, hogy az osztrák monarchia rezidenciális püspökségeire a császár által kinevezett püspökjelöltek közül számosan már mint bizonyos más püspöki székek birtokosai tűntek elő, arra ösztönözte Remigius Ritzlert, hogy a *Hierarchia Catholica* (1668–1878) 5–8. kötetének előmunkálataival összefüggésben elsőként megvizsgálja a magyar címzetes püspökök jogi intézményét. Az 1936 óta Rómában dolgozó ferences és egyháztörténész a Magyar Korona valamennyi püspökét tartalmazó megbízható áttekintés összeállítása mellett elsődleges fontosságú kutatási feladatnak tartotta, hogy megvizsgálja „ezen államegyházi jogi intézmények jelentőségét a Habsburgok magyarországi politikája és az ország egyháztörténete szempontjából”.¹⁴ Érdekemben gazdag, forrásokon alapuló tanulmányában Ritzler azonban kizárólag római levéltári anyagra támaszkodott, és figyelmen kívül hagyta a meglevő magyar és horvát szakirodalmat.

A címzetes püspöki székhelyek és ezen tisztségek viselőinek valószínűleg legteljesebb jegyzéke a középkortól a 19. század végéig (a királyi kinevezés időpontjának pontos adataival) a *Magyar Országos Levéltár* „Libri dignitariorum”-jában található.¹⁵ A kutatás számára eddig ismeretlen, 1857 körül keletkezett összeállítás nem csupán bizonyítékot szolgáltat az eddig csak sejtett címzetes püspökségekről, hanem megbízható következtetések levonását is lehetővé teszi a magyarországi egyházi méltóságok karrierjéről és a bécsi udvar egyházpolitikájáról az elmúlt konfesszionális korszak idején. Az alábbiakban először röviden felvázolom a magyar címzetes püspökségek történelmi fejlődését, és e különleges intézmény létrejöttének okait. A mindenkori tisztségviselők származását és karrierjét követve világítom meg e csoport 17. és 18. században betöltött politikai és egyházi szerepét.

12 *Keményfy Kálmán Dániel*: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája. (1848–1898). Esztergom, 1898. 241–242.; *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel. I–III. Bp. 1901–1903., itt: III. 343–346., 541–542.; *Uő*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 258–274., 357–358.; a szerző nagyváradi kanonok, maga is magyar címzetes püspök volt („ep. Arben.”). Ld. *Albert de Berzeviczy*: Guillaume Fraknói. Historien hongrois (1843–1924). *Revue des études hongroises* 6(1928) 139–165., itt: 140.; *Kérészy Zoltán*: Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. Jogtörténeti tanulmány. Kassa, 1906. 54–55.; *Pavel Macháček*: Hlavnopatronátne právo v dejinách uhorských (historicko-právna úvaha). Bratislava, 1930. 100., 110–111., 123–125.

13 *Nikolaus Nilles*: Über die ungarischen Titularbischöfe. *Zeitschrift für katholische Theologie* 15(1891) 159–164., 18(1894) 751–756., itt: 160.; kiegészítve: *Alexander Hoffer*: Das Verzeichnis der ungarischen Titularbischöfe. *Zeitschrift für katholische Theologie* 19(1895) 355–364.

14 *Remigius Ritzler*: Die Bischöfe der ungarischen Krone. *Römische Historische Mitteilungen* 13(1971) 137–164., itt: 153.

15 MOL E 683: Libri dignitariorum (1000–1876), Tom. 2: Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I^{us}, fol. 284–363.

II.

1635-ben a *Hitterjesztés Szent Kongregációja*, VIII. Orbán pápa és II. Ferdinánd király között a hódoltsági Magyarországon gyakorolt uralkodói kegyúri jogról keletkezett vita kapcsán Pázmány Péter Habsburg-megbízásból jogtörténeti tanulmányt írt a magyar címzetes püspökökről. A *Discursus brevis circa motam in Curia Romana difficultatem de Titularibus Episcopatus Hungariae* című írásában az érsek hat érvet sorakoztatott fel, miért nem érvényesíthet a pápa semmilyen jogi fenntartást a címzetes püspökök kinevezésekor – a hetedik érv a különleges erdélyi helyzetre vonatkozott.¹⁶ Pázmány alapjában véve a „nominatio regia” évszázados magyarországi gyakorlatára mint olyanra hivatkozott. A címzetes püspökségeket magukban foglaló területek nagy része ugyan jelenleg a hitetlenek hatalma alatt áll („magna pars haeretica est”), de abban a korban, amikor a magyar királyok elnyerték ezekre a püspökségekre vonatkozó kegyúri jogot – tehát a középkorban – a teljes felségterület katolikus volt („Catholica erat tota Hungaria, & tamen Sedes Apostolica, nullam hac de re litem movit”). Kihangsúlyozta azonban, hogy a Magyar Korona püspökei nem egyszerű, a pápa által a hitetlenek uralma alatt álló területekre kinevezett címzetes püspökök, akiknek fiktív egyházmegyéjükben semmilyen hatalmuk nincs, hanem sokkal inkább valós hatalommal felruházott tisztségviselők, akik szilárdan betagozódnak a politikai rendszerbe, s részvételi és szavazati joggal rendelkeznek a rendi gyűléseken és az igazságszolgáltatásban. Ezért a Róma által kinevezett címzetes püspökökkel ellentétben nincs szükségük pápai bullára.¹⁷ Pázmány fejtegetéseit – részben szó szerint – későbbi szakvélemények is átvették.¹⁸ Mivel a magyar királyok ebben a korban propagandisztikus céllal a veszélyeztetett kereszténység utolsó reményeként jelenítették meg magukat, a Szentszéknek alig állt módjában, hogy hatékonyan akadályozza a címzetes püspökök önhatalmú kinevezését.

16 *Carolus Péterfy: Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata. Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV. Accedunt Regum Hungariae et Sedis Apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae. I–II. Posonii, 1741–1742., itt: I. 78–79.; Török János: Magyarország prímása. Közjogi és történeti vázolat. I–II. Pest, 1859., itt: II. N° CXXXI.: 142–143.; Tomcsányi Lajos: A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Bp. 1922. 57–58.*

17 „Titulares Episcopi Hungariae, non sunt sicut titulares, quos Sedes Apostolica in partibus infidelium nominat: ut Patriarcha Constantinopolitanus, Antiochenus, Episcopi Ephesiorum & c. hi enim nomen gerunt, nullum realem actum Ecclesiasticum, vel politicum retinent, quem antea, dum in sedibus erant, retinebant. Ideoque sunt meri titulares. In Ungaria nullus est talis titulus: nam hi Episcopi, locum, sessionem, jus suffragii in comitiis, ac iudiciis aequae retinent, atque tum residebant; nec ullus illorum est, qui non ovibus aliquibus sui Episcopatus e vicino advigilet. Itaque Bullae, quae de nudis titularibus Episcopis editae sunt, ad hos Episcopos Ungariae in odiosis extendi nullo modo possunt, cum non sint nude titulares.” *C. Péterfy: i. m. I. 79.*

18 „Informatio de episcopatus regni Hungariae ad curiam Romanam” (1661). Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Közli: Fraknói Vilmos. Bp. 1899. N° CLXVIII.: 237–241., itt: 239.

A kegyúri jogról írt állásfoglalásához hasonlóan Pázmány ebben a véleményben is azzal érvelt, hogy a címzetes püspökök kinevezésének jogát a magyar királyok folyamatosan gyakorolták („in continuato usu”). Ez természetesen csak részben volt igaz. Bár létezett néhány megszűnt, illetve idegen főhatalom alá került dalmáciai egyházmegye – Nin, Skradin, Knin, Hvar és Makarska –, amelyet azóta mint magyar címzetes püspökséget általában betöltöttek. A magyar királyok indítéka ebben az esetben – hasonlóan a pápa indítékához az „episcopi in partibus infidelium” kinevezésekor – elsősorban politikai volt. A címzetes püspökök kinevezése – más szavakkal: a középkor egyházi területi felosztásához való tudatos ragaszkodás, amely a megváltozott politikai térszerkezetet figyelmen kívül hagyva megőrződött a kollektív emlékezetben – a *Corona regni Hungariae* katonailag elveszett déli területei feletti jogigény megerősítését szolgálta Velencével és az Oszmán Birodalommal szemben. Bár ezek már nem tartoztak a magyar korona szűkebb értelemben vett érdekérvényesítési körébe, a kortársak tudatában mégis jelen voltak és a tágabb értelemben vett legitimációs térség részét képezték. A korábbi egyházi határok így egyszersmind a világi expanziós törekvések célját és az egyháznagyok igényeit is kijelölték. A címzetes püspökségek nagy részét azonban először csak a 17. és 18. század folyamán, több évszázados üresedés, vakancia után töltötték be. Ezek túlnyomórészt a második magyar egyháztartomány, a kalocsai érsekség alá tartozó déli és keleti határ menti területeken feküdtek, amelyeket a Magyarországtól függő balkáni hűbéri fejedelemségekben a középkor végéig alapítottak, illetve állítottak vissza.¹⁹ E már régen feledésbe merült püspökségek újbóli felélesztése, illetve azok előtörténetének az udvar elvárásainak megfelelő megírása nem kapcsolódott valós jogi vagy területi igényekhez. A kezdeményezés valójában a Habsburgok abszolutista és ellenreformációs támadásával függött össze, amely a 17. század hetvenes éveit

19 Erről áttekintést nyújt a zágrábi püspökség történése, Rafael Levaković egy 1645-ből származó szakvéleményében, amelyben ő – teljesen Pázmány szellemében – azt bizonyítja, hogy a királyi kegyúri jog a magyar címzetes püspökök kinevezését is magában foglalja: „Archiepiscopatus cum suffraganeis ad coronam regni Hungariae mediate vel immediate spectantes, quorum nominatio ab antiquo est de jure patronatus Hungariae regis: *In Hungaria*. Archiepiscopatus Strigoniensis, cujus suffraganei sunt: 1. Agriensis. 2. Quinqueecclesiensis, sive Pecchiviyensis. 3. Vesprimiensis. 4. Jauriensis. 5. Vaciensis. 6. Nitriensis. Archiepiscopatus Colocensis et Bachiensis, cujus suffraganei sunt: 1. Zagradiensis. 2. Transylvaniensis. 3. Varadiensis. 4. Chanadiensis. 5. Bosnensis alia Diacoviensis. 6. Sirmiensis. *In Croatia et Dalmatia*. Archiepiscopatus Jadrensis, cujus suffraganei sunt: 1. Ansarensis sive Ausarensis. 2. Veglensis. 3. Arbensis. Archiepiscopatus Spalatensis, cujus suffraganei sunt: 1. Traguriensis. 2. Scardonensis. 3. Tininniensis. 4. Novensis. 5. Sibiricensis. 6. Temnensis. 7. Segniensis. 8. Almiensis. 9. Modrusiensis. 10. Macariensis. 11. Pharensis. Archiepiscopatus Ragusiensis, cujus suffraganei: 1. Stagnensis. 2. Rosonensis. 3. Tribunicensis vel Tribuniensis. 4. Cathariensis. 5. Bacensis. 6. Biduanensis sive Buduanensis.” Oklevéltár a magyar király kegyúri jog történetéhez i. m. N° CLVII.: 205–208., itt: 205–206.; 1647-ben Levaković-ot a Szentszék „Ocridae seu Achridae” címzetes érsekének nevezte ki. Ld. Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1725. Collegit, digessit: P. Eusebius Fermendžin. Zagrabiae, 1892. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium XXIII.) N° MCCCXCVII.: 462.

ben érte el tetőpontját. Ebben Bécs a címzetes püspököknek kettős szerepet szánt: egyrészt a régi egyház politikai alapját kellett megerősíteniük és a főpapi rend alkotmányjogi súlyát növelniük, másrészt az országban a látens (protestáns) rendi ellenállást kellett leküzdeniük és a dinasztia, valamint a világi és egyházi hatalom birtokosai közötti szövetséget megszilárdítaniuk.

A Bécs által betöltött magyar címzetes püspökségek száma, amely Pázmány érseksége óta ugrásszerűen megnőtt, a 18. században 30 püspöki székkal érte el tetőpontját, bár Bosznia és Krbava csak a 18. század elejéig maradt önálló. Utoljára politikai számításból 1774-ben töltötték be újra egy több évszázada üreseedésben lévő püspökséget: a 6. században alapított, majd 1200 után újra felállított drishti püspökséget Albániában, amelyet 1470 óta, amikor oszmán uralom alá került, a Szentszék (római) címzetes püspökségként adományozott oda.²⁰ A Mária Terézia által kinevezett címzetes püspököt, Nagy Ignác veszprémi kanonokot néhány évvel később már az esztergomi érsekség alá rendelt szuffragáneus megyés püspökségként újonnan létrehozott székesfehérvári püspökségre helyezték át.²¹ A 18. és 19. század fordulóján bekövetkező egyházpolitikai cezúra a magyar címzetes püspökségek betöltésében is megfigyelhető, amelyek a jozefinista reformabszolutizmus meghiúsult kísérlete után politikailag már csak alárendelt szerepet játszottak és 1820 után egyre gyakrabban maradtak betöltetlenül.

A címzetes püspöki székekkel összefüggésben a korabeli forrásokban, de a későbbi szakirodalomban is újra és újra (egymástól nagyban eltérő adatokkal) előkerül egy „episcopus Svidnicensis”, amely tisztség betöltését eddig – ezt legutóbb 1971-ben Remigius Ritzler kísérelte meg – nem lehetett igazolni.²² E püspöki szék előtörténete – amelynél nem lehet egyértelműen megállapítani, melyik városra vonatkozik a cím – szorosan összekapcsolódik a horvátországi egyházi unióval.²³ 1611-ben a marčai kolostorban székelő szerb püspök, Simeon Vrantanja katolikus hitvallást tett. 1632-ben bekövetkezett halála után az unióra lépett püspökök azonban ismét az ipeki szerb pátriárka elé járultak, hogy püspöki felszentelést kérjenek tőle. A *Hitterjesztés Szent Kongregációja* számára ezért az

20 Index Sedium Titularium i. m. 12, N° 143.; a 19. század második felében mindenesetre a Boszniához és Szerbiához hasonlóan az országról elnevezett – kb. a mai Hercegovinában található – Zakulmia (Zahumlje, Hum; „ep. Zaculonensis”) mint címzetes magyar püspökség újra betöltésre került, pedig a források a 13. század óta nem tettek róla említést. Vö. *A. Hoffer*: i. m. 358., 364.

21 *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.) 162–163.

22 *R. Ritzler*: i. m. 147., 150.; e kérdés szempontjából a Magyar Katolikus Lexikonnak a munkám 5. jegyzetében hivatkozott szócikke indifferens. A MOL magyar címzetes püspököket tartalmazó áttekintése, E 683: Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I^{us}, fol. 346, a cím első viselőjeként Gavriilo Predojević bazilita szerzetest említi; róla: *Ivan Golub*: Križanić vitatja. In: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094–1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*. Zagreb, 1995. 203–225., itt: 205–208.

23 *Nicolaus Nilles*: Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani [...]. I–II. Oeniponte, 1885., itt: II. 704–729.; *Josip Buturac–Antun Ivandija*: Povijest katoličke Crkve među Hrvatima. Zagreb, 1973. 184–187.

egyházi unió kétséges maradt. Amikor aztán III. Ferdinánd magyar királyként 1644-ben Vasilije Predojević uniós püspököt a pápai kúria számára teljesen ismeretlen „episcopus Svidnicensis” címmel ruházta fel, Róma felzúdult és arra hivatkozva, hogy „episcopus graecus non est capax tituli latini”,²⁴ szigorúan elutasította annak elismerését. A császár és a Kúria végül úgy egyezett meg, hogy a horvátországi uniós püspök a horvát-krajnai Žumberak határvidéken fekvő Pleterje helység után az „episcopus Plateensis in Beotia” címet viselheti. Az „episcopus Svidnicensis” vitatott címét, a *Hitterjesztés Szent Kongregációjának* rendszeres tiltakozása ellenére, azonban továbbra is adományozták.²⁵

A Velencére szállt dalmáciai és a hozzá tartozó tengerparti szigetek püspökségei esetében a címzetes püspöki székek lokalizálása teljesen problémamentes. Ellenben jóval nehezebb a török hódítás előtti Albánia területén – a bonyolult egyházi struktúra és a püspöki székhelyek gyakori eltolódása miatt – a püspökségeket (és azok politikai-egyházjogi fejlődését) pontosan meghatározni. Milan Šufflay horvát történész a nagyszámú albániai püspökség létrejöttében, amelyeket később részben magyar címzetes püspökségként adományoztak, három keletkezési korszakot különböztetett meg:²⁶ az első szakaszban (602-ig) alapított püspökségek a népvándorlás nyomása alatt részben gyorsan el is tűntek (Shkodra); a második szakaszban (1250-ig) új püspökségek jelentek meg és régebbi, még az ókorban alapított székhelyek újultak meg (Drisht); a harmadik szakaszban, amely a Bizánci Birodalom 13. század eleji összeomlásával kezdődött (kb. 1370-ig tartott), az újonnan alapított püspökségek mellett valamennyi ortodox püspöki szék katolikussá vált. A harmadik szakaszra jó példa az északi

24 *Mgr. Dr. Joannes Šimrak*: De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII. I. De rebus gestis unionis in confiniis Croatiae ab episcopo Simeone Vratanja usque ad Sabbam Stanislavić (1611–1661). Zagreb, 1926. 19. A „svidnicensis” cím jogosultságáról az előző évtizedekben több kérdés is érkezett a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. Sennyey István váci püspök és udvari kancellár 1626. jún. 10-én így jelentett Rómának: „Episcopatum Suidnicensem esse sub Archiepiscopatu Colocensi, immediate Coronae Hungariae subiecto et inter Archiepiscopatus Colocensis septem suffraganeos quintum locum tenere. Quia tamen Episcopatus ille fere sub initio ruinae hungaricae ad manus infidelium deuenit a nemine pro titulo sibi conferendo inscitum est, unde credibile est a centum et quinquaginta uel etiam ultra annis nemini collatum fuisse. Cum praeter hunc etiam alii circiter viginti Episcopatus sint, quorum usus ualde rarus est, etiam Hungarica natione parum huiusmodi titulos curante.” I. m. 53. 1775-ben Baltazar Adam Krčelić zágrábi kanonok és történész De episcopatu Svidnicensi címmel írt róla tanulmányt (i. m. 78.: 5. jegyzet).

25 MOL A 32, 95:1727 (Zágráb, 4.2.1727); *Marko Jačov*: Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI–XVIII veka. Beograd, 1983. (Srpska akademija nauka i umetnosti. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda II/XXII.) № 167.: 188.

26 *Dr. Milan von Šufflay*: Die Kirchengustände im vortürkischen Albanien. Die orthodoxe Durchbruchszone im katholischen Damme. In: Illyrisch–albanische Forschungen. I. Zusammengest. Dr. Ludwig von Thallóczy. München–Leipzig, 1916. 188–281., különösen: 188–231.; Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. I–II. Collegerunt, digesserunt: Dr. Ludovicus de Thallóczy–Dr. Constantinus Jireček–Dr. Emilianus de Sufflay. Vindobonae, 1913–1918., a mutatókban: „Prizren” („Prisdiana, Presari, Prisarín”). Ld. i. m. I. 278., II. 286.

albán püspökségi övezet keleti szélén fekvő Prizren, egy túlnyomórészt ortodox kerület néhány katolikus egyházközséggel, amely először az ochridi érsekséghez, később rövid ideig az ipeki szerb pátriárka alá tartozott, majd a 14. században latin püspököt kapott. 1717 óta Prizrent magyar címzetes püspökségként adományozták.²⁷

Az alábbi – ábécé sorrendbe rendezett – áttekintés nem tartalmazza az összes forrásban előforduló (latin) magyar címzetes püspökséget, hanem csak azokat, amelyeket bizonyíthatóan odaadományoztak a 17. és/vagy 18. században:²⁸ Bács („ep. Bacensis”); Belgrád („ep. Belgradiensis”); Bosznia („ep. Bosonensis”); Budva („ep. Biduanensis”); Drisht („ep. Drivestiensis”); Dulma („ep. Dulmensis”); Hvar („ep. Pharensis”); Knin („ep. Tiniensis”, „ep. Tinniniensis”); Korčula („ep. Corczolensis”); Kotor („ep. Cattarensis”); Krbava („ep. Corbaviensis”); Krk („ep. Vegliensis”); Makarska („ep. Macariensis”); Nin („ep. Noviensis”, „ep. Nonensis”); Omiš („ep. Almisienensis”); Osor („ep. Ansariensis”); Prizren („ep. Pristinensis”); Rab („ep. Arbensis”); Risan („ep. Rosonensis”); Sardika („ep. Sardicensis”, „ep. Varnensis”); Szerbia („ep. Serbiensis”); Shkodra („ep. Scutariensis”); Šibenik („ep. Sibenicensis”); Skopje („ep. Scopiensis”); Skradin („ep. Scardonensis”); Ston („ep. Stagnensis”); „ep. Temnensis” (bizonytalan); Trebinje („ep. Tribunicensis”); Trogir („ep. Traguriensis”); Ulcinj („ep. Dulcinensis”).

Különösen a kora újkorban Velence uralma alatt álló dalmáciai és adriai szigetek püspöki székhelyek („sotto il dominio di christiani”)²⁹ esetében volt

27 MOL E 683, Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I^{us}, fol. 333.

28 Az áttekintés alapjául a MOL-ban található összeállítás szolgál, E 683, Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I^{us}, fol. 284–363, továbbá a magyar országgyűlési határozatok és sematizmusok (névtárak) kiértékelése, a *Hierarchia Catholica* adatai, Ritzler előmunkálatai és az ő tanulmánya: i. m. 147–151., amelynek forrásfüggelékében (158–163.) közzéteszi a magyar címzetes püspökségek (1815 körüli) jegyzékét a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött Archivio della Nunziatura di Vienna anyagából, továbbá: *Galla Ferenc*: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. (A magyar katolikus megújulás korának kánoni kivizsgálásokban megnevezett tanújegyzékek (itt: 162–186.), valamint egyháztörténeti alpmunkák – mindenekelőtt *Danielis Farlati*: Illyricum Sacrum. I–VIII. Venetiis, 1751–1819.; IX. kötet az alábbi címen: *Accessiones et correctiones all’Illyricum Sacrum del P. D. Farlati di P. G. Coleti. Supplemento al „Buletino di Archeol. e Stor. Dalm.” a. 1902–1910. Pubbl. Prof. Fr. Bulić. Spalato, 1910.; Gianantonio Bomman*: Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna. I–II. Venezia, 1775. – végül a magyarországi egyházi vezető rétegre vonatkozó saját életrajzi kutatásaim.

29 „Ma poi essendo venuta la Dalmatia sotto i Veneziani e Turchi e così ancora essendo stati occupate altre provincie dalli inimici, bona parte di esse chiese a poco a poco sono venuti alla sede apostolica, e particolarmente in Dalmatia quelle, che sono sotto il dominio di cristiani. Così al tempo nostro la sede apostolica et li sommi pontefici di essa provengono e conferiscono l’arcivescovato di Zara con li suoi suffraganei di Osoro, Vegla et Arbe. L’arcivescovato di Spalato e li suffraganei di quello cioè Trau ovvero Traguriense, Sebencio e Lesina che è Pharense. L’arcivescovato di Ragusa e suoi suffraganei di Stagno, Tribunio e Catharo.” Rafael Levaković szakvéleménye 1645. Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez i. m. 206.

megszokott – ahova a Szentszék valódi főpásztorokat nevezett ki –, hogy ugyanazt a tisztséget két különböző személy is betöltötte: egy a pápa által kinevezett és felszentelt megyés püspök (*ordinarius*), akinek nevét bejegyezték a hivatalos apostoli regiszterbe („*canonica series*”) és felvették a *Hierarchia Catholicá*ba, és egy magyar királyi címzetes püspök, aki általában nem volt felszentelve. A 18. század során ez volt a jellemző például a hvari, korčulai, kotori, makarskai, osori, rabi, šibeniki, trebinjei és trogiri (címzetes) püspökségekre.³⁰ Más püspöki székekre, mint például a boszniai Dulma esetében – ahová a magyar király egy „választott püspököt” nevezett ki –, Róma „*in partibus infidelium*” szintén címzetes püspökséget adományozott.³¹ Ilyen esetben ezek a püspökségek – a kizárólag a magyar király által címzetes püspökségként odaadományozott püspöki székek mellett – megtalálhatók a hivatalos római jegyzékekben.

Személyi átfedésekre, például ugyanazon püspökség kétszeri adományozására egyetlen címzetes püspöknek, csak bizonyos időszakokban került sor: a 17. század első felében, amikor az uralkodó a Magyar Korona püspökeinek intézményét politikai célokra használta. Ez a császári udvar és a Kúria közötti konfliktushoz vezetett, majd az 1814–1815-ös bécsi kongresszus után, amikor a megnagyobbodott területű Lombardiát és Velencét egyesült királyságként közvetlenül Ausztriához csatolták, ismét hasonló problémát okozott. A császár ebben a korszakban egyszerre két különböző személyt nevezett ki ugyanarra a püspöki székre – például a szebeniki (šibeniki) egyházmegyében. A Magyar Korona püspökei közül számosan egyidejűleg római címzetes püspöki címet is viseltek. Erdődy Gábort, akit 1713 márciusában Telekesy István akkori hivatalban lévő egri megyés püspök utódlási joggal felruházott segédpüspökké és ezzel egyidejűleg rabi magyar címzetes püspökké nevezett ki VI. Károly, a rákövetkező év végén megérkező pápai kinevezési bullával egyidejűleg egy római címzetes püspökségre is felszentelték („*ep. tit. Fesseitansis*”).³² Hasonlóan alakult Esterházy Imre nyitrai püspök (1740–1763) sorsa, aki azt megelőzően šibeniki címzetes püspök és „*ep. tit. Dorensis*”, Zichy Ferenc győri püspöké (1744–1783, előtte nini címzetes püspök és „*ep. tit. Botryensis*”), valamint Révay Antal rosznyói és

30 Alapvető fontosságú az alábbi forrásgyűjtemény: *M. Jačov*: i. m.; Makarska esetében példaértékű Bazilije Stjepan Pandžić tanulmánya: *Izveštaji makarske biskupije sačuvani u Tajnom vaticanskom arhivu*. In: *Uő*: Bosna Argentina. Studien zur Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien und der Herzegowina. Köln–Weimar–Wien, 1995. (Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 6.) 267–320., Trebinje esetében *Uő*: De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi. Romae, 1959. 83–101. A legtöbb püspökséget tartalmazó felsorolás *P. Pius Bonifacius Gams*: *Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro Apostolo*. Ratisbonae, 1873. 391–426.

31 *Essai de liste générale de tous les archevêques et évêques titulaires* i. m. 408–409.

32 *Sugár István*: *Az egri püspökök története*. Bp. 1984. (Az Egri főegyházmegye schematizmusa 1.) 394–395.; „Mgr Evelroy (Gabriel)”, így az adat, ld. *Essai de liste générale de tous les archevêques et évêques titulaires* i. m. 415.

nyitrai püspöké is (1776–1780, 1780–1783, korábban korčulai címzetes püspök és „ep. tit. Milenensis”).³³ Míg valamennyi (római) címzetes püspök általában egy megyés püspök segédpüspöke vagy utódlási joggal felruházott segédpüspöke is volt, addig ez a magyar választott püspökök esetében kivételesnek számított. Az egyházi személyek akkor is megtartották a korábbi, kizárólag a királyi kinevezésből eredő, a Magyar Korona nem felszentelt püspökének címét, amikor a pápa segédpüspökké nevezte ki őket, mivel az előbbi rendi jogot alapozott meg.

A címzetes püspökök kinevezési eljárása csak részben tért el a megyés püspökökétől. Általánosságban megállapítható, hogy kevés személy és intézmény befolyásolta a király személyi döntéseit. Rendszerint csak a *Magyar Udvari Kancellária* adott véleményt.³⁴ Püspökjelölti kánoni kivizsgálást a bécsi apostoli nuncius a Magyar Korona azon püspökeinél végzett – a 17. század első felének néhány különleges esetétől eltekintve –, akiket a király Belgrád-Szendró vagy Knin címzetes püspökeinek nevezett ki.³⁵ Az Apostoli Szentszék a beiktatási oklevelek megérkezése után csak ezeket a címzetes püspököket szentelte fel, és (hagyományosan) a kalocsai érsek vagy a zágrábi püspök segédpüspökévé tette meg.³⁶ A kinevezési folyamat olykor igen sajátos konstellációhoz vezetett. 1755-ben például Zbiskó József Károly szepességi prépost és a szepesi káptalan helynöke esetében végezték el a püspökjelölti kánoni kivizsgálást, akit Mária Terézia knini címzetes püspöknek nevezett ki.³⁷ A püspökjelölt azonban már majd’ egy évtizede krki címzetes püspök volt, azaz egy olyan püspöki címet viselt, amelynek elismerését a Szentszék a múltban mindig megtagadta. Az a tény, hogy a püspökjelölti kánoni kivizsgálásokba tanúként fel nem szentelt címzetes püspököket is (Budva, Shkodra, Skopje, Skradin) bevontak,³⁸ viszont azt mutatja, hogy a Kúria rugalmasan kezelte a Magyar Korona püspökeinek kérdését. Ez érvényes Knin esetében is, amelyet 1688-ban, amikor Velence kezére került, egyesítették a Kúria által rezidenciális püspökségként betöltött Szebenikkel, és ennek

33 „Mgr Eszterhazy de Galantha (Eméric)”: Essai de liste générale de tous les archevêques et évêques titulaires i. m. 407.; a botrysi (botrai) római címzetes püspökség esetében a bejegyzések csak 1724-től kezdődnek (i. m. 375.), „Mgr Revay de Réva (Jean-Antoine)” (i. m. 448.).

34 MOL A 1, 24:1758 (Wien, 1757. 12. 16.), Mathias Hubertet illetően krki címzetes püspökségre; Uo. A 1, 166:1758 (Wien, 1758. 8. 30.), Ordódy Gábort illetően Dulmára; Uo. A 1, 81:1764 (Wien, 1764. 4. 11.), Berchtold Ferencet illetően Ninre, Keglevich Zsigmondot illetően Makarskára és Ferlanday Jánost illetően Risanra; Uo. A 1, 103:1765 (Wien, 1765. 3. 23.), Besznyák Mihályt illetően Hvarra; Uo. A 1, 203:1765 (Wien, 1765. 6. 22.), Mapy Jánost illetően Ulcinjra.

35 *Galla F.*: i. m. 164–182.

36 *O. Werner*: *Orbis terrarum catholicus sive totius Ecclesiae catholicae et occidentis et orientis conspectus geographicus et statisticus. Friburgi Brisgoviae, 1890. 87–99.* (Cap. 10.: Austria et Hungaria), a belgrád-szendrói és knini „tituli consecrables” püspökséget éppúgy nem vette fel statisztikájába, mint a többi magyar címzetes püspöki székhelyet.

37 *Kollányi Ferenc*: *Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900. 353.; Zbiško, Jozef Karol. In: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990).* VI. T–Ž. Martin, 1994. 422.

38 *Galla F.*: i. m. 165–166., 169., 177., 179., 182.

ellenére a magyar király által kinevezett címzetes püspök pápai megerősítése és felszentelése során különállónak tekintettek: Nikolaus Nilles ezt a helyzetet „első osztályú kánoni ritkaságként” jellemezte.³⁹

III.

A Magyar Korona 154 püspöke közül, aki 1685 és 1790 között az igazolhatóan kimutatható 31 római katolikus címzetes püspökségben, később 41-t (26,6 százalékot) neveztek ki megyés püspöknek, ezek közül is hármat örökös tartományokban található püspökség élére: az ősi kasztíliai családból származó Cristobal de Rojas y Spinolat, 1666 és 1685 között knini címzetes püspököt, 1685 júliusában a bécsújhelyi püspökségbe; a Felső-Pfalzból származó Franz Ferdinand von Rummelt, 1695 és 1706 között szintén knini címzetes püspököt, 1706 áprilisában a bécsi püspökségbe és a Wallis kantonbeli Ignaz von Lovina svájci teológust, 1711 és 1718 között šibeniki címzetes püspököt, 1718-ban a bécsújhelyi püspökségbe.⁴⁰ Mindhármuk számára ezek a püspökségek jelentették egyházi pályafutásuk csúcát. Ellenkezőleg a magyar püspöki kar szemszögéből ez a következőket jelenti: az 1685 és 1790 között kinevezett 108 magyarországi, horvátországi és erdélyi megyéspüspök közül 38, azaz a kivezetek több mint egyharmada (35,2 százalék) számára egy magyar címzetes püspökség jelentette a legfontosabb lépéscsúfokot a *Hierarchia Catholicá*ba való felemelkedéshez. Ez a szám még nagyobb lenne, ha a 17. század teljes második felét is figyelembe vennénk, amelyben a politikailag bizonytalan viszonyok miatt, és amiatt, hogy a püspöki címek nagy része nem volt vonzó a főnemesség számára, gyakoribbak voltak az átruházások és a püspöki tisztség szükségszerűen kevésbé volt exkluzív, mint a 18. században.⁴¹ Ha egy pap vagy a családja társadalmilag magasabb állással rendelkezett, akkor kivételnek számított, ha püspöki karba való felemelkedése magyar címzetes püspökségen keresztül történt.

A leggyakrabban a nini (8), knini (6), kotori (3) és šibeniki (3) címzetes püspökökből váltak rezidenciális püspökök. Elsősorban a nini püspökség, amely a 18. században a császárhű főnemesség számára fenntartott területnek tekinthető,⁴² jelentett biztosítékot a további társadalmi előrelépéshez. Innen nemcsak Nagyváradra vagy Csanádra, a két leggyakoribb karrierlépcsőt jelentő püspökségre lehetett kerülni, hanem Győrbe, Pécsre, Besztercebányára és (1804 után)

39 Nikolaus Nilles: Asterisken zur Geschichte der Ordination des heiligen Ignatius von Loyola und seiner Gefährten. Zeitschrift für katholische Theologie 15(1891) 146–159., itt: 154.: 3. jegyzet.

40 MOL E 683: Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I^{us}, fol. 342, 356–357.

41 Robert J. W. Evans: Das Werden der Habsburgermonarchie 1550–1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. Wien–Köln, 1986. (Forschungen zur Geschichte des Donauraumes 6.) 185–186., 368–369.

42 A nini címzetes püspökséget kapta többek között Csáky Imre, Csáky Miklós, Zichy Ferenc, Patačić Ádám Sándor és Berchtold Ferenc.

Kassára is.⁴³ Természetesen azt nem lehetett előre kiszámolni, melyik időpontban vehető majd át egy rezidenciális püspökség. De bizonyos tendenciák, amelyekből a címzetes püspökségek rangsorára és a királyi személyi politikában betöltött funkcióira következtethetünk, világosan felismerhetők.⁴⁴ Amíg a nevezett nini, knini, kotori és šibeniki címzetes püspököknek többségükben csupán néhány évet kellett várni arra, hogy ordinariusokká nevezzék ki őket, addig más címzetes püspökségek esetében ez évtizedekig is elhúzódhatott. Miklósy Ferenc, Révay Antal és Galgóczy János, budvai, korčulai és risani címzetes püspökökre csak több mint két évtized után bíztak valódi egyházmegyét. A risani címzetes püspököt, Forgách Pált, akinek családja 1700-ig a magyar viszonyokhoz képest igen jelentős szerepet játszott az egyházi életben, csak 35 év elteltével nevezték ki egy rendes püspökség – Nagyvárad – élére.⁴⁵ Más címzetes püspökségek, mint Hvar, Makarska, Omiš és Trebinje, esetében, amely méltóság tulajdonosa gyakran már kinevezésekre igen magas kort ért meg, gyakorlatilag kizárt volt a további felemelkedés.

A két érseki szék, Esztergom és Kalocsa kivételével, amelyek a magyar hierarchián belül egyetlen egyházi személy számára sem az első állomást jelentették, a címzetes püspököket mégis minden rendes püspökségre kinevezhették. Mindenekelőtt azonban az a szabály érvényesült, hogy valamelyik hagyományos, és ennek megfelelően a legmagasabb áthelyezési arányt felmutató „belépő” püspökségre, Nagyváradra (6) vagy Csanádra (5) történt a kinevezés. A jól javadalmazott és a ragyogó egyházi pályafutás ugródeszkájaként ismert és használt egyházmegyék, Vác és Győr élére, amelyet kiválasztott udvari arisztokraták egy kis csoportjának tartottak fenn, csupán néhány alkalommal kerültek a Magyar Korona püspökei. Mindhárom esetben – Kollonich Zsigmond (Shkodra), Esterházy Károly (Kotor) és Zichy Ferenc (Nin) – olyan főnemesekről volt szó, akik már számos alkalommal bebizonyították a Habsburg-házhoz való hűségüket.⁴⁶

IV.

Összességében igen nehéz megállapítani, hogy a Magyar Korona püspökei milyen mértékben működtek közre a 18. századi politikai életben. Közíróként csupán néhány méltóság tűnt fel, mint például a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ban tanult Szörényi László nyitrai kanonok, Ulcinj címzetes püspöke, akit 1724-ben neveztek ki a helytartótanácsban belül létrehozott első egyházi

43 MOL E 683: Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I^{us}, fol. 328–330.

44 A püspöki székhelyek vonzerejére utalnak az egyik magyar címzetes püspökségről a másikkra való átruházások (a forrásokban: „traducciones”) is. Az 1685 és 1790 közötti összesen kilenc áthelyezés közül hétszer a knini címzetes püspökség volt a cél, amelynek tisztségviselőjét felszentelték és hagyományosan a kalocsai érsek mellé helyezték segédpüspökként.

45 MOL E 683: Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I^{us}, fol. 335.

46 Uo. fol. 323, 329, 345.

szakbizottság („piae foundationes”) tagjának. Az öt évvel később általa összeállított és Pozsonyban kiadott egyházi jogok és privilégiumok gyűjteménye akkoriban nagy figyelmet keltett.⁴⁷ A „választott püspökök”, akik számszerűen többen voltak, mint a megyés püspökök, a felsőtáblán gyakran tartósan befolyásolhatták a többségi arányokat és a szavazások kimenetelét, hiszen helyük és szavazatuk volt az országgyűlésen. Nem lebecsülendő a szükségszerűen bekövetkező országgyűlési ülésrendi viszályok jelentősége sem, amelyek akár évekig is elhúzódhattak. Egy ilyen rangvitát tárt fel a királynő előtt 1744 júliusában Esterházy Imre prímás és Pálffy János nádor. A *Magyar Udvari Kancellária* referensévé való kinevezése előtt röviddel Klimó György megkapta Nin magyar címzetes püspökséget, amely helyet biztosított számára a főrendi táblában. Az azonban már nem volt elfogadható, hogy Klimó, egy szlovák kézműves fia előbb foglalja el helyét a felsőtáblán, mint Csáky János gróf, akinek családja a királyság egyik legősibb famíliája volt, aki számos magasabb állami méltóságot viselt.⁴⁸ Egy másik példát említve a spanyol Cristobal de Rojas y Spinola, aki a Német-római Birodalomban már egy évtizeddel korábban közbenjárt a magyarországi protestáns menekültekért, 1681-ban knini címzetes püspökként részt vett a soproni országgyűlésen, ahol a keresztény hitvallások közelítését szolgáló reformtervét propagálta. A kormányzó megyés püspököknél is kevésbé volt kérdéses e csoport lojalitása, hiszen kinevezésük kizárólag az uralkodó jóindulatától függött. A Szentszék az „alattvalók nélküli főpásztorokat” – bár püspöki öltözetet és jelvényeket viseltek – nem tekintette másnak, mint világi főnemeseeknek. A bécsi császári udvarba akkreditált internuncius, Giuseppe Antonio Taruffi egy 1775 augusztusában a pápai államtitkárságnak írt jelentésében a magyar választott püspökök tisztán világi funkcióját hangsúlyozta, akik, bár keresztet hordtak a mellükön, se főpapi miséket nem tarthattak, se egyházi igazságszolgáltatást nem gyakorolhattak.⁴⁹

A címzetes püspökök – elsősorban infulás prépostok és apátok, jelentős székeskáptalanok tagjai vagy a magyar klérus érdemes személyiségei – a pápa által kinevezett segédpüspökökhöz hasonlóan általában megtartották korábbi kanonoki stallumaikat, illetve addigi javadalmaikat, mivel címzetes püspökségeikből nem volt jövedelmük. Különböző helyszíneken tartózkodtak: apátságuk vagy káptalanuk székhelyén, s ha erre volt módjuk, a prímás esztergomi székhelyén, a bécsi udvarban vagy saját birtokaikon. Patačić Ádám Sándor például, a Magyar

47 *Ladislaus Szörény: Praerogativae, libertates, & Privilegia Ecclesijs, & Clero Regni Hungariae Non modò Jure Canonicò, verùm & municipalì competentià [...].* Posonij, 1729.

48 MOL A 30, 539:1744 (Pozsony, 16.7.1744); Uo. A 1, 10:1749 (Wien, 3.10.1749).

49 „I Vescovi Titolari, che si nominano da S. Maestà Ap.lica, non ricevono Bolle da Roma, nè vengono consagrati ne godono verun privilegio, o autorità nello Spir.tle, solamente si considerano come Magnati d’Ungheria, e appunto in qualità de’ Magnati hanno sessione e voto nelle Diete; portano la Croce in petto, ma non fanno Pontificali, se non ne abbiano altronde la facultà.” Idézte az alábbi tanulmány alapján: *Josef Tomko: Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn.* Wien, 1968., itt: 26., 28–29., 121–122. (az idézet: 122.).

Korona öt megelőző vagy követő más címzetes püspökeihez hasonlóan, 1751-ben nini címzetes püspökké való kinevezése után a *Magyar Udvari Kancelláriá*-ban tevékenykedett, amíg Mária Terézia nyolc évvel később nem nevezte ki őt a nagyváradi püspökség élére. Franz Ferdinand von Rummel, akinek I. Lipót 1695-ben a knini címzetes püspökséget, majd rövidesen két javadalmat adományozott Stará Boleslavban és Boroszlóban, a felső-pfalzi waldaui és weideni családi birtokon élt. A címzetes püspöki szék valódi jelentőségével kapcsolatban az udvarban kegyvesztetté vált Rummel a kezdetektől fogva nem ringatta magát illúziókban. Testvérének írt levelében így vall erről: „Episcopatus Tinniensis est in Possnia, Croatiam versus, quae ego non videbo”⁵⁰ – azaz egy olyan vidéken van, amelyet ő soha nem fog megpillantani.

A címzetes egyházi méltóság ettől függetlenül mindig presztízsnövekedéssel járt. Mivel a Magyar Korona püspökeinek (egyház)jogi státusát csupán kevesek ismerték, alig fenyegette veszély, ha valaki ténylegesen hivatalban levő megyés püspökként lépett fel. Az 1666 és 1685 közötti knini címzetes püspök Rojas y Spinola azokban az években mindig „episcopus Tiniensis”-nek, illetve „Bischoff von Tina”-nak nevezte magát.⁵¹ A bécsi Teológiai Kar igazgatóját és Risan címzetes püspökét, Simon Ambros von Stockot, Mária Terézia is „l’évêque Stock”-nak nevezte.⁵² Ebben az összefüggésben nagyon tanulságos a kúriai politika egyik legfontosabb bécsi támaszának, Henri-Jean Kerens maastrichti jezsuitának az esete. Mária Terézia, aki Kerenset mint a Thereziánium professzorát és rektorát tanulta meg becsülni, 1768-ban felszólította őt a bécsi janzenista kör szószólójának, Markus Anton Wittolának az egyik jelentése alapján, hogy lépjen ki a rendjéből. Ebben az esetben Migazzi bécsi érsek és a váci püspökség adminisztrátora magyar egyházmegyéjében egy kanonoki stallumot tartana fenn a számára. Kerens azonban nyugdíjat, egy magyar címzetes püspökséget „in partibus” és Szent István-rendet kért. Kívánsága végül tárgytalanná vált, mivel Mária Terézia már 1769-ben a helyi hatóságokkal való egyébként szokásos egyeztetést mellőzve az osztrák Németalföldön fekvő Roermond püspökévé, majd hat évvel később Hallweil utódának Bécsújhelyre nevezte ki védencét.⁵³

50 Idézve az alábbi tanulmány alapján: *Friedrich von Rummel*: Franz Ferdinand von Rummel. Lehrer Kaiser Josephs I. und Fürstbischof von Wien (1644–1716). München, 1980. 81.

51 *Samuel J. T. Miller–John P. Spielman Jr.*: Cristobal Rojas y Spinola, Cameralist and Irenicist, 1626–1695. Philadelphia, 1962. (Transactions of the American Philosophical Society. New Series 52/5.) 3., 28., 101. Nemcsak olyan kortársak nevezik őt „Evesque de Thina”-nak, ill. „Bischoff von Dina”-nak, mint Gottfried Wilhelm Leibniz vagy Ernst von Hessen-Rheinfels tartománygróf, hanem mai egyháztörténészek is. Vö. *Heribert Raab*: „De Negotio Hannoveriano Religionis”. Die Reunionsbemühungen des Bischofs Christoph de Rojas y Spinola im Urteil des Landgrafen Ernst von Hessen-Rheinfels. In: Volk Gottes. Zum Kirchenverständnis der katholischen, evangelischen und anglikanischen Theologie. Festgabe für Josef Höfer. Hg. v. Remigius Bäumer–Heimo Dolch. Freiburg–Basel–Wien, 1967. 395–417., itt: 405., 408–409., 415.

52 Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde. I–IV. Hg. Alfred von Arneth. Wien, 1881. itt: I. 172. (23.12.1772.).

53 *Peter Hersche*: Der Spätjanenismus in Österreich. Wien, 1977. 347–349.

A magyar országgyűlések méltóságsorában és névjegyzékeiben, később az esztergomi érsekség címtárában is, a címzetes püspököket név szerint a megyés püspökökkel együtt a prelátusok alatt tüntették fel. A főpapok felsőtáblai ülésrendjének a király által először 1723-ban történt meghatározásakor a kormányzó megyés püspököket elsőnek a knini címzetes püspök követte, mint a kalocsai érsek alá rendelt suffragáneus. Utána foglaltak helyet a Magyar Korona egyéb címzetes püspökei, mégpedig kinevezésük időpontjának sorrendjében.⁵⁴ Az országgyűléseken személyesen vagy képviselőjük által részt vevő címzetes püspökök száma a kései 17. századtól kezdve eleinte folyamatosan nőtt. Míg 1681-ben csak öt címzetes püspök volt jelen Sopronban,⁵⁵ addig az 1715-ös, 1723-as és 1729-es pozsonyi országgyűléseken sorrendben 19, 24 majd 21 „*episcopi electi*” vett részt. Ezáltal lényegesen nagyobb csoportot képeztek, mint a jelen levő megyés püspökök.⁵⁶ A kései 18. századig az országgyűléseken részt vevő címzetes püspökök száma kicsivel egy tucat fölött állandósult (1741: 14, 1751: 14, 1765: 14, 1792: 15),⁵⁷ hogy aztán a magyar felsőház 1885-ös reformjáig folyamatosan csökkenjen.⁵⁸

A megyés püspökök kinevezéséhez hasonlóan a címzetes püspökök kinevezésénél is konfliktusok figyelhetők meg a császári udvar és a Kúria között. Ez főleg a 17. századra volt jellemző, míg a 18. században inkább ritkaságszámba ment. Így történt a III. Ferdinánd által 1645 júliusában skopjei címzetes püspöknek kinevezett Hiacynth Macripodari esztergomi kanonok esetében,⁵⁹ amikor Róma váratlan nehézségeket támasztott,⁶⁰ és elodázta a megerősítést. 1647

54 *Eckhart Ferenc*: A praecedentia kérdése a magyar rendi országgyűlésen. In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Közreadja: Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály. Bp. 1941. 172–179., itt: 179.

55 *Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum, et nobilium, coeterorumque statuum et ordinum regni Hungariae, & c. in generali eorum conventu, anno M.DC.LXXXI. Sopronii celebrato, conclusi. Sopronii, 1681. 57.* (a még megnevezett négy szék közül kettő abban az évben betöltetlen volt).

56 *Articuli diaetales Posenienses anni M.DCC.XV. Posenii, 1715. 180–182.; Articuli diaetales Posenienses anni M.DCC.XXIII. Posenii, 1723. 136–137.; Articuli diaetales Posenienses anni M.DCC.XXIX. Posenii, 1729. 73–74.*

57 *Articuli diaetales Posenienses anni M.DCC.XLI. Posenii, 1741. 86–88.; Gabrielis Kolinovics: Nova Ungariae Periodus [...], sive comitorum generalium, quibus [...] Maria Theresia, in regnam Ungariae Posenii anno 1741 inaugurabatur [...] libris novem recensens absolutissima Narratio. Ed. Martinus Georgius Kovachich. Budae, 1790. 652–654., azonban csak 11 címzetes püspököt sorol fel (közülük ötöt „*ablegati*” képviselt); *Articuli diaetales Posenienses anni M.DCC.LI. Posenii, 1751. 47f.; Articuli diaetales Posenienses anni M.DCC.LXV. Posenii, 1765. 46–47.; Articuli diaetales Budenses anni M.DCC.XCII. Pestini–Posonii, 1792. 54–55.**

58 Bár 1807-ben a budai országgyűlésen még ismét 17 címzetes püspök vett részt; többségüket azonban még a 18. században nevezték ki. 1808-ban tíz címzetes püspök vett részt az országgyűlésen, 1830-ban már csak három.

59 *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. I–II. Coll. Augustinus Theiner. Romae–Zagrabiae, 1863–1875., itt: II. N° CLXIV.: 129–130.; Kollányi F.: i. m. 266–267.*

60 „*difficultas apud sanctam sedem apostolicam*”. III. Ferdinánd császár X. Ince pápának. Pozsony, 1649. ápr. 30. Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez i. m. N° CLX.: 217–218.

januárjában és 1649 áprilisában a király a görög domonkos kérésére és sürgetésére megújította a kinevezést, aki végül szeptemberben maga látogatott el Rómába, hogy X. Ince pápánál kieszközölje megerősítését. Girolamo Colonna bíboros csak ezután indította el Macripodari püspökjelölti kánoni kivizsgálását, akit a Szentszék röviddel ezután skopjei címzetes püspökként megerősített és felszentelt.⁶¹

Különösen tanulságos az olasz Giovanni Battista Barsotti esete, aki 1638 és 1655 között különböző (nem magyar) püspökök ágenseként tevékenykedett a Vatikánál.⁶² A legmagasabb protekció ellenére sem sikerült címzetes püspökséget vagy római javadalmat szereznie. Bár 1652-ben számos, elsősorban Ernst Adalbert von Harrach bíboros és prágai érsek által kiállított ajánlólevélnek köszönhetően kinevezték a trebinjei magyar címzetes püspöki székbe, de a pápai megerősítést mégsem kapta meg. Éppen e két címzetes püspökség, Skopje és Trebinje esetében támasztott ugyanis igényt a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* még 1701-ben is az egyedüli kinevezési jogra.⁶³ Az sem hozott eredményt, hogy Harrachnak a császári udvarban levő ágense segítségével szerezzék meg az ezekben az években betöltetlen magyar címzetes püspöki székek valamelyikét. Barsotti 1654-ben újra reménykedett, amikor az addigi risani címzetes püspököt, Juan Caramuel y Lobkowitz erkölcssteológust és filozófust a Csehországban létrehozott hradeckrálovéi püspökség első püspökének nevezték ki. Reménye azonban nem vált valóra, mert a teológiai írásai által Rómában kiváltott ellenérzés miatt nem kapta meg a címet. I. Lipót ugyan 1657 júliusában risani címzetes püspöknek javasolta a Hofburgban befolyásos támogatókkal rendelkező Barsottit, de a pápa ezúttal is elodázta a megerősítést. A rákövetkező évben, amikor a király a kinevezését megújította, egész egyszerűen megtagadta a megerősítést a következő indoklással, (1.) Római címzetes püspökségeket olaszoknak csak abban az esetben adományoznak, ha különleges tisztségben levő egyházi személyekről van szó, vagy ha azok a Kúria szolgálatában tevékenykednek; (2.) Magyar címzetes püspökségeket csak olyan született magyaroknak lehet adományozni, akik jogosultak az országgyűlési résztvételre és szavazásra.⁶⁴

I. Lipót hiába hivatkozott arra, hogy a pápa érve, miszerint a magyar címzetes püspökségbe csak indigenátussal rendelkező személyek nevezhetők ki, nem felel meg az eddigi szokásnak. Hiszen a pápa által korábban ellenvetés nélkül

61 *Galla F.*: i. m. 168–169.; *Coloman Juhász*: Das Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552–1699. Untergang der abendländisch-christlichen Kultur im Banat. Dülmen, Westf., 1938. 176–183.

62 *Hubert Jedin*: Propst G. B. Barsotti, seine Tätigkeiten als römischer Agent deutscher Bischöfe (1638–1655) und seine Sendung nach Deutschland (1643–1644). *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 39(1931) 377–425., itt: 381–384. (Barsotti Vatikáni Könyvtárban őrzött kéziratosszagatéka alapján); *P. Macháček*: i. m. 125.

63 „Episcopatus regni Hungariae cum annexis, qui ad nominationem caesareae majestatis, seu liberae collationis sunt.”(1701). Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez i. m. N° CXC VIII.: 305–306.

64 *H. Jedin*: i. m. 282–283.

megerősített egyik személy a risani címzetes püspökségben, a mantovai Vincenzo Zucconi volt.⁶⁵ 1658-ban írt részletes véleményében Harrach bíboros is vitatta a Kúria által felhozott indokokat.⁶⁶ Először a magyarországi királyi kegyúri jog egyedülállóságát hangsúlyozta, amely nem ismer semmiféle korlátozást („senz' alcuna limitazione”), majd konkrétan elemezte a Szentszék mindkét indokát. A magyar címzetes püspökök kiválasztását semmiféle kiválasztási feltétel nem korlátozza („non ristretto à certa spetie, natione ò conditione di persona”). Ilyen korlátozás nem lelhető fel a magyarországi „ius patronatus”-t érintő pápai brevékben. Szintúgy megalapozatlan az indoklás, miszerint magyar indigenátus szükségeltetik ahhoz, hogy valaki eleget tehessen egy címzetes püspök rendi kötelezettségeinek. Egyrészt teljesen elegendő, ha valaki bírja a latin nyelvet, hogy a „dieta” és a vármegyék üléseit követni tudja, másrészt Barsotti már olyan régóta tartózkodik a császári örökös tartományokban, hogy nem tekinthető külföldinek.⁶⁷ A tiltakozás azonban eredménytelen maradt. 1661. október 5-én Harrach bíboros értesítést kapott a Magyar Kancelláriától, hogy Barsotti évek óta sürgetett megerősítése kudarcba fulladt, és hogy már csak személyesen a pápához fordulhat. A Kúria hosszú éveken át tanúsított ellenállása elsősorban nem a magyar címzetes püspökség intézményének szólt, azok létét Rómában kénytelen-kelletlen elismerték, hanem főként Barsotti személyének. Ez az eset egyszerre szemlélteti a magyar címzetes püspökségek megszerzésére irányuló különböző stratégiákat, és bemutatja, hogyan használta saját céljaira ezt az intézményt a klérus, a császári udvar és a Kúria.

Magyarország politikai rendszerében egyes méltóságok a középkor óta hagyományosan a római katolikus papság számára voltak fenntartva. Ide tartozott a királyi udvari kancellár tisztsége, amelyet csak 1733 után viseltek kizárólag világi nemesek.⁶⁸ Az 1680 és 1730 közötti átmeneti időszakban már nyilvánvaló volt, hogy a növekvő bürokratikus követelmények és szaporodó közigazgatási feladatok, valamint a császári udvarban való állandó jelenlét már alig hozható összhangba egy megyés püspök lelkipásztori kötelezettségeivel. 1690-ben és

65 Zucconi királyi kinevezéséről és pápai megerősítéséről ld. Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez i. m. N° CXXIV.: 168–169., N° CXXVIII.: 172., N° CXXXII.: 175–176.; *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel i. m. III. 344–346., 541–542.

66 Relazione del S. Card. Harrach data nel Consiglio di Stato di S. Maestà Caesarea in favore del preposto G. B. Barsotti, nominato Vescovo Rosanense.

67 „In secondo luogo si rappresenta che nelle diete e ne i comitii del regno d'Ungheria hanno luogo tutti i vescovi, ancorche forastieri, purché possedino la lingua latina, onde molto meno ne restarebbe escluso il signor Barsotti che si può dir nato et allevato in Germania. In terzo luogo si toglie ogni difficoltà à questo punto, perchè il Barsotti deve considerarsi come naturale e non come forastiere, atteso che è stato dichiarato (già sono molti anni) naturale di quei paesi e gode come nazionale la prepositura d'una chiesa et il titolo di consigliere cesareo, et ha la lingua Alemanna.” Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez i. m. N° CLXV.: 223–227., itt: 225–226.

68 A főkancellár reprezentatív tisztsége azonban továbbra is a *Primas Hungariae*, ill. e tisztség betöltetlensége esetén a kalocsai érsek mint annak helyettese számára volt fenntartva.

1696-ban ezért két címzetes püspököt, elefánti Jaklin Balázst („ep. Tiniensis”) és Matyasovszky Lászlót („ep. Temnensis”) neveztek ki királyi kancellárrá.⁶⁹ Az udvar a „választott püspökök” politikai feladatokra való kiválasztásakor nemcsak adminisztratív és egyházpolitikai, hanem pénzügyi megfontolásokat is figyelembe vett.⁷⁰ Hosszú ideig vitatott volt a helytartótanács személyi összetétele, amelynek létrehozásáról az 1723:97. törvénycikkkel rendelkezett a magyar országgyűlés. 1723 januárjának végén Johann Georg von Mannagetta, a Pozsonyban székelő három királyi biztos egyike, saját személyi javaslatait juttatta el VI. Károlyhoz. Mannagetta elsősorban a *Magyar Udvari Kancellária* „propositio”-ját bírálta, amely teljes mértékben kizárta a püspöki kart. Azt hangsúlyozta, hogy a tervezett helytartótanácsnak „conformiter legibus Regni” kell lennie, és ezért annak tisztségeit mind a négy rend képviselőivel kell betölteni. Mivel nem férhet kétség ahhoz, hogy csak olyan személyeket vesznek figyelembe, akik az uralkodói tekintély és az állam javának növeléséhez akarattal és tehetséggel rendelkeznek, így a főpapokat amúgy sem lehet megkerülni. Azért, hogy a megyés püspököket az időbeli igénybevétel és az anyagi terhek alól mentesítsék, Mannagetta azt javasolta, hogy a primás, a kalocsai érsek, a zágrábi és az egri püspök mellé nevezzenek ki két „episcopi titularest, vagy úgynevezett episcopi in partibus”, mivel ők az államnak „nem jelentenek többletkiadást, mivel azok fizetségét az országgyűlésről távol maradó érsekek vagy püspökök salláriumából lehetne fedezni”.⁷¹ Javaslatára szerint ezeknek az egyházi személyeknek a költségeit az 1715:47. törvénycikk által meghatározott ún. távolléti hozzájárulás biztosítaná, amelynek bevezetésétől a kormányzat azt remélte, hogy nagyobb számban jelennek meg az országgyűlésen.⁷² Mannagetta választása végül Rab címzetes püspökére, Spáczay Pál esztergomi kanonokra és érseki helynökre, valamint Osor címzetes püspökére, idősebb Kiss János egri nagyprépostra esett. Erdődy Ádám László nyitrai püspöknek pedig ebben az esetben értésére kellene adni, írta a királyi biztos, hogy őt máshová léptetik elő. Arról, hogy címzetes püspökök éppen a helytartótanács vallásügyi bizottságában, amelyben az esztergomi érsek elnökölt, játszottak politikailag fontos szerepet, mind a *Consilium locumtenentiale* ülésjegyzőkönyvei, mind a *Magyar Udvari Kancellária* vonatkozó szakvéleményei tanúskodnak.⁷³

69 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp. 1988. 60–61., 99. Fallenbüchl értelmezése, amely a Magyar Korona püspökeit tévesen sorolja be, természetesen problematikus. Hiszen egyrészt a királyi kancellár tisztségében elődök Gubasóczy János és Korompay Péter is címzetes püspökök voltak („ep. Scopiensis”, ill. „ep. Corbaviensis”), másrészt mind elefánti Jaklint, mind Matyasovszkyt később nyitrai püspöknek nevezték ki. Döntő fontosságú az az új jelenség, hogy mindkettőt címzetes püspökként nevezték ki királyi kancellárrá.

70 Az egyes címzetes püspökségekből származó jövedelmekhez ld. MOL A 1, 80:1758.

71 HHStA Wien, Hungarica, Fasz. 209, fol. 39^r–45^v, 50^r–50^v (a magyar udvari kancellária beszámolója in Kópia fol. 46^r–49^v); *Ember Győző*: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. Bp. 1940. 197–267.

72 *Articuli diaetales Posonienses anni M.DCC.XV. Posonii, 1715.* 72.

73 MOL A 1, 188:1755 (26.6.1755); Uo. A 23, 278:1764, 313:1764 (5.5., 25.5.1764).

A címzetes püspököknek a római katolikus egyház és a (katolikus) uralkodói hatalom érdekében való szolgálatba állítása a magyar nemesség körében kezdetektől fogva rosszallást váltott ki. A Bocskai-felkelés utáni években ismét megszaporodtak azok a hangok, amelyek a „pápistaság” tartós visszaszorítását, a katolikus egyházmegyék és püspökök számának radikális csökkentését, a főpapkának a királyi tanácsból és a bíróságokról való kizárását és a címzetes püspökök kinevezésének beszüntetését követelték.⁷⁴ A Thurzó György által vezetett protestáns rendi ellenzék 1608 januárjában – Mátyás főherceg királlyá választásáért cserébe – az országgyűlés összetételét először meghatározó törvénnyel (1608: 1. törvénycikk „Quinam status, et ordines dicantur? Et qui locum, et vota in publicis diaetis habere debeant”) elérte, hogy a felsőtáblán az egyházi méltóságok közül a címzetes püspököket kihagyva, csak a megyés püspököket vegyék figyelembe.⁷⁵ A gyakorlatban azonban az országgyűlési tárgyalások más képet mutattak. A Magyar Korona püspökei már néhány évvel később ismét jelen voltak a „diétán”. Az 1608:1. törvénycikk betartása így a 18. század végéig azon rendi képviselők legfőbb érve lett, akik elsősorban a címzetes püspökök intézményesülése ellen tiltakoztak, de akik valójában arra törekedtek, hogy gyengítsék a király tekintélyét, és rábizonyítsák az alkotmányértét.⁷⁶

De nemcsak a (protestáns) nemesség tanúsított távolságtartó magatartást a címzetes püspökök kérdésében: az egyházi hierarchiában, különösképpen a horvát püspökök tekintettek bizalmatlanul a csupán világi szerepük által legitimált egyházi személyek fellépésére. A rezidenciális püspökök számára az udvarhoz közeli, a 18. század végéig egyre nagyobb számban kinevezett „választott püspökök” szükségszerűen további versenytársakat jelentettek a társadalmi tekintélyért és politikai befolyásért folytatott harcban. Martin Brajković – 1698 óta Zengg-Modruš püspöke – volt az első, aki a török háborúk után Zenggbe helyezte székhelyét. Miután a császári csapatok nem sokkal később visszafoglalták Krbavát, az ottani címzetes püspök, Stjepan Dojčić zágrábi kanonok a maga számára igényelte a püspöki székhelyhez való jogot. Brajković, akinek becsvágya ál-

74 *Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. I–IV. Bp. 1880–1897., itt: I. 345–360.; ehhez még Faustus Verancsics csanádi püspök V. Pál pápának 1606. máj. 3-án írt jelentése. *Tóth László*: Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról. In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Szerk. Angyal Dávid. Bp. 1933. 155–211.

75 „§. 4. Praelatorum autem statum hunc esse volunt: ut quicumque episcoporum, capitulum suum, cum praeposito suo, sub sua jurisdictione episcopali, aut loca residentiae sua habuerit; ex tunc idem episcopus in conventu dominorum praelatorum et baronum, pro sua persona propria, locum et vocem habeat: nomine autem capituli; praepositus una cum capitulo inter regnicolas, pari ratione unam, et conjunctam vocem habeat [...] §. 12. Praeter hos itaque status et ordines, ne sua majestas regia (demptis illis, qui publicis regni officiis funguntur; utpote consilarii nobiles, iudices regni ordinarii, eorum vicesgerentes, proto-notarii, et jurati assessores tabulae suae majestatis regiae) ad comitia generalia adhibeat; eorumque vota, juxta antiquum usum et sessionem, admittantur.” Magyar Törvénytar. 1608–1657. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Dr. Márkus Dezső. Bp. 1900. 24.

76 *M. Schwartner*: i. m. II. 99. b) jegyzet., 137–139. k) jegyzet.

talánosan ismert volt, semmiképp sem szándékozott engedni egy csupán címzetes püspök igényének. XI. Kelemen pápának és I. Lipót császárnak írt több levelében és a *Historia Episcopatus Corbaviensis Modrussam translati* című jogtörténeti értekezésében két tényállást kívánt igazolni: egyfelől, hogy Krbava és Modruš csupán egy és ugyanazon püspökség két neve, másfelől, hogy a Krbava/Modruš egyházmegye már a 15. században kánoni értelemben egyesült a zenggi püspökséggel, s így az őt illeti mint zengg-modruši megyés püspököt.⁷⁷

I. Lipót 1702-ben valóban Brajković számára kedvező módon döntötte el a vitát, aki ezentúl, ugyanúgy, mint utóda, „episcopus Segniensis & Modrussiensis, seu Corbaviensis” nevezte magát.⁷⁸ Az 1624 óta betöltött krbavai címzetes püspökséget ezután – Dojčić még ugyanabban az évben elhunyt – nem adományozták többé. Hasonlóan alakultak a viszonyok a boszniai püspökség esetében is, amelynek székhelye már a 14. század óta Diakovárban volt. A diakovári megyés püspökségtől függetlenül Nicolò Piombese 1701-ben bekövetkezett haláláig magyar címzetes püspökségként adományozták, ugyanúgy, ahogyan Kalocsa mellett a 17. század közepén Bácsot is újra létrehozták mint címzetes püspökséget.⁷⁹

A majd’ két évszázadig vitatott kérdésről, vajon milyen szerep illeti meg a magyar címzetes püspököket Magyarország politikai rendszerében, ismételten heves viták bontakoztak ki a felekezeti ellentétek szabályozásának jegyében üléselő 1790–1791-es budai országgyűlésen. A megtárgyalandó kérdések sokaságára való tekintettel az 1791:67. törvénycikkben úgy határoztak, hogy különböző bizottságokat hoznak létre az „ország fogyatékoságainak kijavítására”. A kilenc bizottság egyikére, a közpolitikai bizottságra (*Deputatio in Publico-Politicis*) hárult „az ország alkotmányának és a közigazgatásának szabályozása”. A 17 tagú bizottságban a katolikus egyházat Batthyány József bíboros és primás és Krk címzetes püspöke, Zábráczy József képviselte.⁸⁰ A bizottság munkájának előterében a felsőtábla reformja állt, amelynek összetételét és illetékességi körét főképp a kisenemesség és a polgárság bírálta hevesen. A bizottsági tárgyalásokról névtelenül publikált korabeli jelentés protestáns polgári szerzője számára a felsőtábla „igazi visszaélésnek”, „a magyar alkotmányhoz fércelt rongynak” tűnt, amely az „újonnan létrehozott kiváltságosok” fórumaként „kizárólag a hierarchikus és arisztokratikus gőg kedvezményezésére és terjesztésére”⁸¹ szolgál. Ezután többek között Balogh Péternek, Torontál vármegye főispánjának javaslatát tárgyalta az

77 *D. Farlati*: i. m. IV. 150–157.; *Mile Bogović*: Veze zagrebačke i senjsko-modruške biskupije. In: *Zagrebačka biskupija i Zagreb* i. m. 283–293., itt: 286.; a történeti háttérhez: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*. Rijeka–Zagreb, 1988.; *Manoilo Sladović*: Povēsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske. Trst, 1856. 42–52., 114–115., 394–405.

78 *Articuli diaetales Posenienses anni M.DCC.XV*. Posenii, 1715. 181.

79 *Miroslav Premrou*: Serie documentata dei Vicarii Apostolicii di Bosna ed Erzegovina 1735–1881. *Archivum Franciscanum Historicum* 21(1928) 346–361., 580–590., 22(1929) 163–180., itt: 354.; *Galla F.*: i. m. 170.

80 *Marczali Henrik*: Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II. Bp. 1907., itt: II. 8., 45.

81 *H. M. G. Grellmann*: Statistische Aufklärungen über wichtige Teile und Gegenstände der österreichischen [III.: Österreichischen] Monarchie. I–III. Göttingen, 1795–1802., itt: II. 195–196.

írás, amely szerint a jövőben „a címzetes püspökök, azaz az *Episcoporum in partibus Hungariae per Turcas occupatos* sokaságát [...] ki kellene zárni az országgyűlésből, ahogy az az 1608. év 1. törvénycikke alapján méltányos, mivel se székeskáptalannal, se birtokokkal nem rendelkeznek”.⁸² Balogh, aki 1789 óta a magyarországi evangélikus egyház főfelügyelőjének tisztségét viselte, az országgyűlés alatt azon politikusok közé tartozott, akik a leghatározottabban kiálltak a nem katolikus felekezetek egyenjogúsága mellett. Az 1791-ben megkezdődött rendszeres bizottsági munkálatok azonban éppen úgy nem voltak képesek arra, hogy magyar felsőtábla reformjaként névleg megszüntessék a címzetes püspökök részvételi és szavazati jogát az országgyűléseken, mint a néhány évtizeddel később, az 1827:8. törvénycikk alapján, ugyanezen célból kiküldött országgyűlési bizottság. 1848-ban és 1867-ben is, amikor a magyar alkotmány alapvetően módosult, szintén érintetlenül hagyták a felsőtábla összetételét. Így a horvát püspökök, mint a Magyar Korona méltóságai, annak ellenére megőrizték részvételi és szavazati jogaikat a felsőtáblán, hogy püspökségeik 1852 decembere után, amikor IX. Pius pápa Zágrábot az „Auctorem omnium” bulla alapján érsekséggé tette, önálló „Provincia croatico-slavonica”-t alkottak és egyházi szempontból is függetlenné váltak Magyarországtól. Ennek az egyházszervezeti újjáalakításnak kapcsán előtérbe került kérdés, vajon mely magyar címzetes püspökségek tartozzanak suffragáneusként az új érsek alá, Bécs, a pápai Kúria, valamint az esztergomi és kalocsai főegyházmegyék között ellentmondásos viták tárgyát képezte.⁸³

A magyar címzetes püspökök politikai képviselete komolyan csak akkor került terítékre, amikor Tisza Kálmán miniszterelnök 1884. október 20-án az országgyűlés elé terjesztette törvényjavaslatát „A felsőtábla, mint a felsőház szervezetéről”. Erre a közvetlen alkalmat a kormány által az előző évben a keresztények és zsidók házasságáról benyújtott törvényjavaslata jelentette, amelyet az alsóház ugyan elfogadott, de a felsőház elutasította. Az új reformterv szokatlanul széles körű publicisztikai visszhangot keltett. Az erdélyi közigazdász és reformpárti Meltzl Oszkár szerint – aki már 1880-ban államjogi tanulmányt jelentetett meg a magyar országgyűlés összetételéről – „napjainkban hallatlan anomália, hogy a teljes római katolikus püspöki kar, még az egyházmegye nélküli pusztán címzetes püspökök is a felsőházban ülnek, míg a római katolikussal a törvények szerint teljesen egyenrangú protestáns felekezeteknek egyetlenegy képviselőjük sincs a felsőházban”.⁸⁴ Még a felekezetek paritását másodrangúnak tekintő, Trefort Ágoston vallás és közoktatásügyi miniszter által jegyzett terve-

82 I. m. II. 196.

83 Ferdo Šišić: Kako je postala zagrebačka nadbiskupija (11 dec. 1852). Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 40(1939) 1–74., itt: 26–57.

84 Oskar von Meltzl: Zur Reform des ungarischen Oberhauses. Hermannstadt, 1884. 4. A magyar felsőház – így Meltzl 1880-ban – „a magyar alkotmánynak olyan intézménye, amely reformjának szükségességét a legkorábban érzékelték és mondták ki”, amely azonban „minden reformtörekvés ellenére kezdettől fogva egészen a mai napig szinte teljesen változatlan formában furcsa szívóssággal megőrződött”. Vö. még: *Uő*: Die Zusammensetzung des ungarischen Reichstages. Eine staatsrechtliche Studie. Hermannstadt, 1880. 42.

zet is előirányozta a címzetes püspökök teljes körű kizárását.⁸⁵ Nekik már az a legkonzervatívabbnak tekinthető reformjavaslat sem szánt szerepet, amelyet a felsőtábla elnöke, Szögyény-Marich László bocsátott vitára.⁸⁶

Az eddigi gyakorlat megőrzése mellett egyházi körökből is csak szórványosan emeltek szót. Annyit azonban elértek, hogy az 1885:7. törvénycikk két címzetes püspöknek – Belgrád-Szendrő és Knin – meghagyta az országgyűlésen való részvétel jogát. Amíg addig a római katolikus egyházat kereken 44 méltóság képviselte, most képviselőinek száma – amelyhez rezidenciális és a címzetes püspökök mellett a pannonhalmi főapát, a jászói prépost és a vranai perjel tartozott, noha ez utóbbi címét a zágrábi nagyprépostsággal egyesítették – az „episcopi electi”-k szinte teljes körű kizárásával majdnem a felére csökkent. A nagy többség által már régóta esedékesnek tartott felsőházi reform azonban nem csupán a felsőtábla felekezeti összetételét változtatta meg, ahol most a latin egyház, az unitus görög katolikus, valamint a görögkeleti ortodox egyház képviselői mellett a nem katolikus felekezetek képviselői is részvételi és szavazati jogot kaptak. Ez a reform megteremtette annak előfeltételeit is, hogy a kelet-magyarországi protestáns középnemességből származó Tisza új előjelekkel folytathatta reformtevékenységét, amelyet korábban gyakran hátráltatott a püspöki kar.⁸⁷ Az első világháború után a magyar királyi címzetes püspöki címet nem adományozták többé.

Fordította: Ress László

JOACHIM BAHLCKE

“BISHOPS OF THE HUNGARIAN CROWN”

ADDITIONAL MATERIAL TO THE SOCIAL AND CONSTITUTIONAL HISTORY OF THE CHURCH IN THE 17th–18th CENTURIES

The dissertation, originally written in German, treats with the characteristic features of ecclesiastical hierarchy in Hungary of the 17–18th centuries, and the institution of titular, “elected” bishops in the Hungarian Kingdom. Contrary to bishops heading dioceses, the concerned church leaders were in charge of titular sees either without a diocese, or with dioceses having fallen into the hands of the Ottoman Empire or the Republic of Venice. The right of assigning was the king’s legal due, who frequently exercised this privilege from the beginning of the 17th century. The majority of the titular, “elected” bishops never obtained papal affirmation.

85 *Trefort Ágoston*: A felsőház reformja. Budapesti Szemle 30(1882) 116–126.

86 *Sz. L.*: Igénytelen nézetek a magyar főrendiház szervezéséről. Székesfehérvár, 1882. 21., 25.

87 *Magyar Törvénytar. 1884–1886. évi törvénycikkek*. Bp. 1897. 187–195.; *Salacz Gábor*: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. München, 1974. 72–74.; *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp. 1966. 82–97. Az 1926:22. tc., amellyel a nemzetgyűlés visszaállította az országgyűlés 1920-ban hatályon kívül helyezett kétkamarás rendszerét, nem említi címzetes püspököket a felsőház tagjainak sorában. *Vö. Ungarische Reichsgesetzsammlung für das Jahr 1926*. Bp. 1926. 496–522.

Although, titular bishops were members of the Upper House of the Hungarian Diet by right until its reformation of 1885, historiography still lacks adequate and meticulous information on the number, status and procedure of assigning titular sees. This study outlines the historic development of the related episcopates, and the biographies of a few bishops on the basis of the register *Liber dignitariorum* (preserved in the National Archives of Hungary). It emphasizes that regenerating the function of titular see fallen into oblivion served basically the Habsburgs' absolutist and counter-reformational efforts thriving in the 1760's. The royal court intended that these church dignitaries would fulfil a dual mission: on the one hand, they would strengthen the political background of the Catholic Church; on the other hand, they would assist the Habsburgs against the resistance of the Protestant order.

Titular sees were established mainly in the territory of Serbia, Dalmatia and Croatia. Most of them operated in the 18th century, when 31 episcopates gained the title in question. The author also summarizes the conflict between the Habsburg ruler and the Holy See in relation to the assignments; and "career opportunities" of titular bishops by obtaining posts at dioceses and secular offices (e.g. as a royal chancellor, or as a member of the Council of the Governor-General).

Hungarian nobility felt repugnance to the presence of titular bishops at the Diet from the very beginning, because they all officiated in order to further the ruler's interests. Although, in 1608 the nobility made an attempt to expel them from the Upper House of the Diet, the wanted change occurred only following the separation of the state and the church at the time of democratic reforms, i.e. at the end of the 19th century. Due to that process, leaders of non-Catholic denominations got simultaneously the opportunity to obtain the concerned functions, as well.